

Efter 100 års kamp mod vandet kom Vilsted Sø igen

Historien om udtørringen af den mægtige Vilsted Sø tager sin begyndelse en julidag i 1860. Ved en offentlig auktion den dag på dommerkontoret i Løgstør udbød godsforvalteren fra Bjørnsholm på statens vegne Sønder Sø og Nørre Sø til salg.

De to sammenhængende søer, der tilsammen udgjorde den 303 ha store Vilsted Sø, blev solgt til tre gårdejere og en proprietær. De havde dannet et ejerfællesskab, der bød 2290 rigsdaler (275.500 kr. i 2009-værdi) for sø-

arealerne. Med til ejendommen fulgte retten til rørskær, jagt og fiskeri, men ikke ubetinget råderet over vandstanden i søerne.

Ejerne måtte finde sig i følgerne af reguleringer af de vandløb, der havde forbindelse med søerne, og frem for alt skulle man tåle de forandringer, som en nedlæggelse af Bjørnsholm Nørre Mølle ville få. Disse betingelser virkede dog ikke afskrækkende. De fire købere var ude efter søerne for at kunne udtørre dem, og for at det

kunne lykkes, måtte netop alle vandmøller først væk.

Nogen nem sag viste det sig dog ikke at være, da mølleren havde forsteret til vandet.

De to Bjørnsholm-møller lå ved udløbskanalen i vest, på hver sin side af landevejen Løgstør-Viborg, og de var begge afhængige af passende vandmængder fra Sønder Sø. Udover Bjørnsholm Nørre Mølle skulle der også tages hensyn til Bjørnsholm Sønder Mølle samt Vilsted Mølle helt

Vilsted Sø

Oprindeligt to sammenhængende lavvandede søer, Sønder Sø (55 ha) og Nørre Sø (248 ha), ni kilometer syd for Løgstør. De to søer, benævnt »Vilsted Sø« og »Sønder Sø« på Videnskabernes Selskabs kort fra 1795, er resterne af en fjordarm fra Limfjorden, der i stenalderen strakte sig helt ind øst for Vilsted By. Signaturen for vandmøller viser de to Bjørnsholm-møller samt Vilsted-møllen. Udløb til Løgstør Bredning gennem Bjørnsholm Å ved Vitskøl Kloster. Tørlagt i årene 1875-77, men kun delvis frem til 1914, hvor søarealet blev reduceret til 15 ha og senere fem hektar i Nørre Sø. I 1952-56 uddybes og reguleres Bjørnsholm Å, hvorefter søbunden kan drænes og kultiveres. Det sker med omfattende statsstøtte. Trods protest fra Naturfredningsrådet kultiveres også de sidste fem hektar af Nørre Sø. Genskabt i 2006 som Nordjyllands næststørste sø med 451 hektar sammenhængende vandflade. Bidrager til at reducere landbrugsforureningen af Løgstør Bredning, hvor søområdet støder op til Natura 2000-område nr. 16. Kortene er fra 1795, 1881 og 1988.

Vesthimmerland Kommune.

Koordinater: 6305551, 517663.

oppe i den anden ende ved Vilsted By.

Med Vilsted Mølle forholdt det sig anderledes. Den modtog sit vand fra Herredsbækken, før vandet overhovedet løb til Nørre Sø fra nordøst ved Vilsted By. For denne møller var det ikke et spørgsmål om adgang til passende vandmængder, men om retten til at aflede vandet, dvs. frit afløb til Nørre Sø.

Væk med møllen

Syv år senere var der endnu ikke kommet gang i udtørringen.

De fire søejere har formentlig stået bag den henvendelse til Indenrigsministeriet i 1867, hvor utilfredse lods- ejere fra Vilsted, Malle og Bjørnsholm sogne beklagede sig over, at der intet gøres ved afvandingsforholdene. At utilfredsheden har været udbredt, fremgår af, at henvendelsen var underskrevet af de tre sognefogeder.

Klagen virkede.

I efteråret 1868 nedsatte Ålborg Amtsråd en landvæsenkommission, der skulle bedømme kravet om en nedlæggelse af Bjørnsholm Nørre Mølle for at bane vejen for en udtørring. Den endelige kendelse blev afsagt i juli 1869, og den lød på, at Nørre Mølle skulle nedlægges mod en erstatning på 5000 rigsdaler (599.500 kr. i 2009-værdi). Interessentskabet, der ejede søarealerne, opkøbte derefter Bjørnsholm Nørre Mølle og nedlagde den straks efter.

Nu var der fri bane for at tage fat

på det store projekt.

Interessentskabet oprensede for egen regning Bjørnsholm Å og åløbet mellem de to søer. Derved lykkedes det at sænke vandstanden så meget, at Sønder Sø blev stort set tørlagt, og i Nørre Sø faldt vandet to alen (1,26 meter).

Det var gået rimelig nemt og uden at kræve større jordarbejder, så interessen for en total udtørring voksede, men umiddelbart kunne man ikke komme videre, da Bjørnsholm Søndre Mølle stadig havde krav på vand.

Dobbelt kanalsystem

Først i 1874 lykkedes det med en ny kendelse fra landvæsenkommissionen at få gang i den store udtørring, men der skulle alligevel gå flere årtier, før begge søer var tømt.

Interessentskabet, der havde købt statens søarealer og Nørre Mølle, var overgået til nye ejere, og de indgik et dristigt forlig med ejeren af Søndre Mølle. De ville garantere vand til møllen, selvom der gennemførtes en endelig afvanding af søerne.

Projektet gik ud på at grave en særskilt møllekanal, der skulle føre afløbsvandet helt oppe fra Vilsted Mølle nordvest om begge søerne og frem til Søndre Mølle. Samme vandmængde skulle altså drive begge møller, men uden at vandet løb gennem søerne, der stadig ville have sit eget udløb gennem Bjørnsholm Å. Dermed var både afløb og tilløb til de to

møller sikret, hvorefter Bjørnsholm Å kunne uddybes tilstrækkeligt til at fremme tørlægningen af de to søer. To uafhængige kredsløb ville være skabt.

Et særligt kulturteknisk problem opstod, fordi Bjørnsholm Søndre Mølle lå syd for Bjørnsholm Å, mens vandet fra Vilsted Mølle kom fra nord. Møllerenden, som åløbet blev døbt, skulle altså krydse Bjørnsholm Å for at forsyne Søndre Mølle. Ganske avanceret løste man problemet ved at føre møllevandløbet henover den dybereliggende afvandingskanal, uden at vandet fra de to kanaler blev blandet.

Allerede i 1876 var Søndre Sø helt udtørret, mens Nørre Sø kun svandt ind fra 225 til 85 hektar. I 1888 lykkedes det at komme overens med ejeren af Søndre Mølle, så den kunne nedlægges og det kunstige arrangement med de to udløb opgives. Søndre Sø forblev tørlagt, mens vandstanden i den reducerede Nørre Sø fremover blev reguleret af et stemmeværk.

Spekulanter

Økonomisk var udtørringen ingen guldgrube for interessentskabet.

I 1880 bestod ejerkredsen af lutter investorer uden lokal tilknytning. Den mest indflydelsesrige var generalkonsul og bankier Hendrik Pontoppidan fra Constantinsborg ved Århus. Pontoppidan var den gavmilde mæcen bag finansieringen af Det Danske Hedeselskab i 1866, og personligt investerede han i landvinding flere steder i

Udsigt fra søbredden over Vilsted by fra 1906. Her ligger i dag de specielle både, der kan lånes gratis til en tur på den genskabte sø. Foto: gl. postkort.

Pengemændene bag fortidens store udtørningsprojekt

Fra venstre: proprietær Ferdinand Busted Pedersen, amtsvandinspektør C.F. Nors, konsul Lorentz Sass og købmand Chr. Simoni. Fotos: privateje.

Modsat hvad den populistiske historieskrivning ofte ynder at fortælle, så var det hverken lokale husmænd eller gårdejere, der tørlagde Vilsted Sø.

I 1800-tallet var landvinding et udpræget spekulationsobjekt, som man anbragte sine penge i med forventning om en hurtig gevinst, men også med risiko for store tab. Vilsted Sø var ingen undtagelse. Fra det meste af landet ankom flere af datidens kendte pengemænd med risikovillig kapital.

Blandt investorerne i pengespillet om Vilsted Sø optrådte flere, der også var engageret i

projekter andre steder. Det gjaldt Frederik Ferdinand Pedersen fra Bustedgård. Han sad i de landvæsenkommissioner fra 1868 og frem, der banede vejen for tørlægningen. Også kaptajn Asmussen fra Ålborg spillede på flere heste. Først repræsenterede han ejerne, men endte selv som medejer af koncessionen på Vilsted Sø. Proprietær Pedersen og krigskaptajn Asmussen havde det til fælles, at de i samme periode stiftede et interessentskab med det formål at tørlægge Hjeds-søerne i Himmerland.

Hedeselskabets grå eminence og diskrete velgører, konsul

og bankier Hendrik Pontoppidan (1814-1901), Constantinsborg ved Århus, havde også penge med i Vilsted Sø, som han var medejer af i en periode omkring 1880. I forvejen ejede Pontoppidan bl.a. landvindingsprojektet Vest Stadil Fjord.

Blandt de øvrige investorer bør følgende fremhæves: Konsul Lorentz Waage Sass (1818-1889) var direktør og aktionær i Ålborg Diskontobank, som investerede stort i 1870'ernes landvindings-sager, bl.a. Kloster Færgegård på Møn, men Sass sagde nej tak i 1874 til at investere 250.000 kr. i Bygholm Vejle. Sass og hans ar-

vinger var enejeere af Vilsted Sø i perioden 1886-1905. Christian Simoni (1807-1888) var skibsreder, købmand og etatsråd, og han var med i I/S Vilsted Sø i 1880 sammen med købmand Georg Bendtzen (1848-1932). Bendtzen deltog i I/S Vilsted Sø som tilsynsførende for bankrådet ved Aalborg Diskontokasse. Privat deltog han i 1912 i købet af Vejlerne i Thy. Endelig var der landinspektør Christen Fischer Nors (1833-1909) fra Løgstør, hvor han drev sin praksis i årene 1868-1909. Nors var desuden amtsvandinspektør for en del af Ålborg amt i perioden 1877-87.

landet, bl.a. opkøbte han Vest Stadil Fjord-projektet.

Så var der købmand Chr. Simoni og en prokurator Johansen, begge fra Ålborg, ligesom den fjerde interessent, vicekonsul og bankdirektør L.W. Sass fra Ålborg Diskontobank. Af de fire var Sass den mest aktive, men det fik han ikke meget ud af. Han endte med at stå tilbage med sorteper som enejer af den tabsgivende ejendom i sommeren 1886. Da var gælden steget til 80.000 kr. (ca. 5 mio. kr. i 2009-værdi), men Sass nedbragte den til 66.500 kr. (4,2 mio. kr. i 2009-værdi) i forbindelse med overtagelsen af prokurator Johansens engagement ved dennes død.

Konsul Sass døde selv i december 1889, hvorefter hans enke med hjælp fra en søn drev ejendommen videre i nogle år. I januar 1898 overtog Aalborg Diskontobank dog hele landvin-

dingsprojektet for de 66.500 kr., som straks efter blev yderligere nedskrevet til en værdi af 50.000 kr. (3,1 mio. kr. i 2009-værdi). For dette beløb blev ejendommen solgt i 1905 til et nyt interessentskab.

For første gang kom der et lokalt engagement ind i projektet. Det nye I/S bestod af en rentier fra Vilsted og en husmand og to gårdejere i Munksjørup.

Nyt projekt

Også Hedelselskabet kom nu ind i billedet, og det skulle få stor betydning i de næste mange år. Ifølge selskabets tidskrift blev man kontaktet af 23 lodsejere med 140 tønner land (77,2 hektar) ved søen, og for dem udarbejdede selskabets ingeniører et større projekt i 1909.

I korthed gik det ud på at sænke

vandstanden i Nørre Sø med fem fod (1,5 meter) ved at uddybe udløbet til Limfjorden, fjerne stemmeværket oppe ved Nørre Sø og nedlægge en del af den ene af de to kanaler, der løb nord om Sønder Sø, så hovedafløbet fra Nørre Sø (Vilsted Sø) fremover ville ske gennem den tilbageværende kanal. Så kunne man også sløjfe det kunstige arrangement med »aquadukten«, der førte møllekanalen over søkanalen. Fremover ville der kun være behov for et afløb.

Udgiften var skønnet til 42.000 kr. (2,4 mio. kr. i 2009-værdi), og det var dyrt, selvom 655 tønner land (361 hektar) ville blive forbedret. For dyrt, viste det sig, da det blev lagt frem for lodsejerne af den landvæsenkommission, som Ålborg amt havde nedsat midt på sommeren 1910 til at se på sagen. Flertallet, som ejede omkring halvdelen af arealerne, sagde nej.

Op gennem middelalderen prægede munkene på Vitskøl Kloster udviklingen omkring de to søer. Klosteret blev grundlagt i 1158 af Cisterciensermunkene, der fik hele området – landsbyen Vithscuele med tilliggende jorder – overdraget af Kong Valdemar I. Det var munkene, der anlagde og drev de første vandmøller, som kom til at bestemme vandstanden i Sønder sø og Nørresø. Efter reformationen i 1536 blev klosteret overtaget af kronen, hvorefter de sidste munke flyttede østpå til en gård, der fik navnet »Munk Sjørup«.

Landvæsenkommissionen ønskede ikke at gå imod det spinkle flertal, men syntes alligevel, at det ville være til »overordentlig stor gavn« for ejerne af engene omkring søerne at få sænket vandstanden. Så man luftede en ide om at nøjes med tre fod (0,9 meter).

Da den løsning forekom mere spiselig, blev Hedeselskabet bedt om at regne på udgifterne. Mange uger tog det ikke, før der forelå et nyt projekt. Det opererede med samme virkemidler, udløbet skulle uddybes, stemmeværket fjernes og amtskanalen bortfalde i det meste af dens længde, men altsammen mindre drastisk, så vandstanden kun ville falde tre fod.

Og prisen? Den ville være næsten halveret til 24.000 kr. (1,4 mio. kr. i 2009-værdi), mens det berørte areal stort set ville være uændret.

Nej-sigerne vendte straks rundt, så alle sagde ja, undtagen sognepræsten i Vilsted-Vindblæs sogne. Han måtte tage forbehold for sit ministeriums godkendelse, men det mente landvæsenkommissionen nok at kunne leve med. Den afsagde sin kendelse 17. oktober 1910, og den lød: projektet bør gennemføres.

Og nu var der ingen grund til at sidde på hænderne. »Arbejderne ved

dette projekts gennemførelse bør påbegyndes snarest muligt«, dikterede kommissionen, og senest fra 1. april 1911 bør der arbejdes uden ophold, så projektet kan være afsluttet inden 1. maj 1912. Ålborg amts vandvæsen skulle lede arbejdet på grundlag af Hedeselskabets plan.

I 1914 var selve projektet gennemført, men derefter skulle der drænes, før der kunne sås græsfrø i de udtørrede arealer. De første år var den dynede søbund stadig så blød, at arbejderne måtte gå på træplader, spændt under fødderne som snesco, for ikke at synke i til knæene.

Vandarealet i Nørre Sø var indskrænket til et lille vandhul på ca. 15 hektar nord for Klostergård ved Munksjørup i østenden af søen. Det blev denne rest af fordums mægtige vådområde, som landbrugsministeriet i 1952 valgte at give økonomisk tilskud til at fjerne, trods stor modstand fra Naturfredningsrådet.

Vemodsfyldt i mindet

I løbet af de næste årtier hentes der meget godt hø ude i de tørlagte søer, men sætningerne i den bløde søbund breder sig hurtigt. Efterhånden blev

der mere sumpet, så bønderne begyndte at snakke om regulering af vandforholdene.

Ikke alle havde været lige begejstrede for de store forandringer.

Den lokale hjemstavnsdigter, cand. phil. Anton Kjølbye udgav i 1939 en digtsamling »Under Dannebrog«, som også rummede et nostalgisk digt om søen. Her er et par vers:

»Vilsted lå ved søens vove med dens krans
af rør og siv
ternes tusind reder vugged under flæg og
fugleliv.
Enges grøft og bløde græsser, humlebi og
sommerhø,
fugleskrig og svale dufte om den gamle,
skønne sø; -
over det sig byen løfted, langstrakt
sammenbygget lå,
kirkens slanke tårn sig hæved over lave
huses strå.

Småmand gik med garn og kroge, satte
ruser, stanged ål,
hented gedder hjem og skaller, – altid
mad i fulde mål;
fra hans båd i aft'nens stilhed lyste blus i
søens vand,
så som fjerne glimt affakler blus ved blus,
blev set fra land,
og når sol fra vinterhimmel skinned' ned
på skøjternes gang,
fisked atter han, og isen under
træskoklamper klang.

(...)

Vilsted lå ved søens vove med dens krans
af rør og siv,
men nu risler ingen bølge, intet vandspejls
spil og liv.
Enges grøft og bløde græsser, humlebi og
sommerhø,
råde ene skal derude, hvor den var den
skønne sø.
Hæse skrig af slanke terner, sommervind
fra fjord og strand,
hyllder vemodsfyldt i mindet Vilsted by i
Himmerland.«

Måske ikke den store digterkunst, men Kjølbye gav alligevel ganske godt udtryk for mistroen til projektets absolutte nytteværdi og længslen efter det tabte.

Men det skulle blive værre endnu.

Dødsstødet

I løbet af 1930'erne forringedes afvandringsforholdene, så lokale kræfter tog atter kontakt til Hedeselskabet. Man vil have foretaget en ny regulering.

Selskabet oprettede en journalsag på henvendelsen i 1939 og beregnede, at et projekt ville koste 40.000 kr. (1,2 mio. kr. i 2009-værdi). Det stod straks klart, at der skulle økonomisk støtte til udefra, hvis det skulle blive til noget. I sig selv ville projektet næppe være rentabelt.

Da Rigsdagen vedtog loven om statsstøtte til landvinding i november 1940, vejrede Vilsted-bønderne straks morgenluft. De bad Hedeselskabet om et nyt projekt, men denne gang med den helt store løsning.

17. august 1943 fremsendte 37 lodsejere et andragende til Statens Landvindingsudvalg om støtte til et projekt for uddybning og regulering af »Bjørnsholm-kanalen« og dens tilfølb fra Vilsted Sø. Projektet var udar-

bejdet af Hedeselskabet i Viborg og omfattede desuden afvanding og kultivering af 265 hektar med et budgetoverslag på 390.000 kr. (7,7 mio. kr. i 2009-værdi), altså næsten syv gange dyrere end 1939-projektet.

Anmodningen blev tilsyneladende fremsendt direkte til det jyske underudvalg af Statens Landvindingsudvalg, der havde Hedeselskabets direktør Niels Basse i Viborg som formand. Henvendelsen blev imidlertid først noteret som modtaget og journaliseret hos Statens Landvindingsudvalg seks år senere, men gennem hele den periode havde Hedeselskabet og det jyske underudvalg arbejdet videre med projektet. Det fremgår af sagens akter, der ligger i Rigsarkivet i dag.

Til gengæld gik det glat med at få projektet godkendt, da det jyske underudvalg i september 1949 havde indsendt en opdateret projektbeskrivelse til hovedudvalget, hvor sagen »Vilsted Enge« blev journaliseret som nr. 1221.

Projektet indstilledes uden videre debat til godkendelse med 55 pct. stats-tilskud, hvorefter det blev optaget på beredskabslisten 2. maj 1950. Samme måned blev projektet sendt til Naturfredningsrådet med henblik på en faglig udtalelse om de naturhistoriske værdier i området.

Beredskabslisten var en »venteliste«, som større projektet blev parkeret på, indtil arbejdsløsheden atter viste stigende tendenser. Arbejdsløshedsprocenten var ofte udslagsgivende for Rigsdagens velvillighed, når det gjaldt de årlige bevillinger til Statens Landvindingsudvalg.

En bøn om fem hektar

Allerede i december 1951 udviste ledigheden så foruroligende en stigning, at arbejdsministeriet gav grønt lys for millionerne til »Vilsted Enge«. Der blev straks sendt en rykker til Naturfredningsrådet, der efter 19 mæne-

Forrest i billedet, der er taget fra vest mod øst, ses det snoede afløb med tærskel og stryg, og man bemærker også den lyse stisignatur, der løber 2,2 kilometer rundt om hele området. Til højre i søen ligger det lukkede område, og midtvejs mellem Søndersø og Nørresø træder Holmen frem med udsigtstårn og fiskemuligheder. Helt ude i øst anes Vilsted by. Foto: Hunderup Luftfoto, 5. august 2009.

Det store søprojekt har ændret egnen omkring Ranum og Vilsted ganske dramatisk, bl.a. er det ikke længere muligt at køre direkte ad Sjørupvej fra Munksjørup til Ranum. Vejen ender i vandet ude på Holmen. Kommunen mente ikke, at der var råd til en vejbro, men i 2010 er der udarbejdet skitseforslag til en kombineret gang- og cyklebro. Inden vejen blev oversvømmet, fjernede gravemaskinerne den gamle vejkasse. Fotos: Martin Nissen Nørgård, 17. maj 2006 (tv.); forfatteren, 3. juli 2009 (th.).

der endnu ikke havde afgivet sin indstilling.

Den kom 9. januar 1952. Den var både positiv og negativ.

Rådet havde ingen indsigelser mod afvandingen af engene, men man fandt, at »der må lægges en betydelig vægt på bevarelsen af den lave vandstand og rørbevoksningerne i den resterende del af Vilsted sø. Denne sø huser et relativt rigt fugleliv, idet der dels yngler en ret betydelig bestand af ænder, dels nu og da er iagttaget rørdrum, sandterne og andre sjældnere fuglearter. Dette i forbindelse med, at den pågældende egn er meget fattig på lokaliteter af denne type, bevirker, at man fra naturfredningsrådets side vil lægge megen vægt på, at landvindingssagen søges gennemført således, at søens nuværende tilstand såvidt muligt bevares«.

Så hvad taler vi om her? Højest fem hektar sø, der ønskes skånet som natur i en sag, der omfatter mere end 265 hektar. Men Statens Landvindingssudvalg var ubøjeligt.

Svaret blev nej, et klart nej.

Hedeselskabets overingeniør Niels Venov havde regnet på den ekstra omkostning ved at skåne den lille sø i østenden af Nørresø. Hvis søen skulle bevares, ville gennemsnitsudgiften pr. hektar blive 1700 kr. mod 1600 kr., hævdede han. Fordyrelsen på 100 kr. pr. hektar modsvarer 1432 kr. i 2009-værdi. Med det regnestykke i tasken tog Hedeselskabet straks taget

et møde med lodsejerudvalget. Herfra lød dommen:

»Lodsejerudvalget fandt ikke, at der burde lægges for stor vægt på bevarelsen af den natur, der findes i den resterende del af Vilsted Sø, og det oplyste, at ejerne af søen med tilgrænsende jorder, nemlig Lars Søndergaard, Carl Jacobsen og Arne Pedersen bestemt ville modsætte sig en fredning til fordel for afvanding«.

I øvrigt henstillede man, at sagen blev bragt til udførelse snarest muligt.

2. maj 1952 gav landbrugsministeriet grønt lys for projektet, som nu havde en overslagssum på 425.000 kr. (6,1 mio. kr. i 2009-værdi) og var beregnet til at vare to år at gennemføre.

Budgettet løber løbsk

Trods den lange årrække hvor projektet havde været under forberedelse, ventede der ubehagelige overraskelser ude i det sumpede vådområde.

Da der tilsyneladende aldrig var optaget jordbundsprøver, kom det bag på den tilsynsførende – og på Hedeselskabets ingeniører – at det var så svært at grave stabile kanaler i den gamle søbund. Nærmest umuligt viste det sig at være.

I september 1954 måtte den tilsynsførende, amtsvandinspektør V.A. Bundgaard fra Ålborg, krybe til korset og bede om tilladelse til at ændre projektet. Samtidig var han tvunget til at

anmode om en markant forhøjelse af budgetoverslaget, fordi udgifterne var løbet løbsk.

Bundgaard forklarede, at de vanskelige jordbundsforhold i Nørre Sø gjorde det umuligt at føre afvandingskanalen midt igennem søen som planlagt, så man var tvunget til at grave en afvandingskanal på hver side af søen. Det ville koste 40.000 kr. ekstra (566.400 kr. i 2009-værdi). Også i Sønderø var der vanskeligheder, og der ville man gerne have lov at medtage en uddybning af afvandingskanalen til ekstra 20.000 kr. (283.200 kr. i 2009-værdi). Desuden var der andre uforudsete udgifter, så alt i alt ville det være nødvendigt at øge bevillingen med 85.000 kr. til i alt 510.000 kr.

Men dermed var det ikke slut.

Før regnskabet kunne afsluttes i december 1957, måtte der yderligere en ekstrabevilling til på 100.000 kr. (1,3 mio. kr. i 2009-værdi), – og så til slut endnu en lille overskridelse på 6.000 kr.

I alt kom projektet »Vilsted Enge« til at koste 616.000 kr. (7,7 mio. kr. i 2009-værdi), hvoraf staten havde lovet at betale 55 pct., mens lodsejerne fik langfristede, statskautionserede lån til at dække resten.

Overskridelsen var på 26 pct., når man sammenligner de inflationskorrigerede priser. I faste priser var den på 45 pct.

Vådområdet vender tilbage

Trods 100 års stædig kamp mod vandet i Søndre Sø og Nørre Sø, trods meget store investeringer og trods mange kulturteknikers indsats var det hele alligevel hverken pengene eller besværet værd. På længere sigt blev tørlægningen aldrig holdbar, trods Hedeselskabets forsikringer og landbrugsministeriets økonomiske velsignelse af projektet.

Få år efter den endelige kultivering i 1957 af »Vilsted Enge«, som det store statsstøttede projekt var blevet kaldt, begyndte de vanskeligheder at melde sig, der til slut banede vejen for naturprojektet.

Det blev besluttet i 1998 at opgave dyrkningen af det store område, og i 2006 var de to søer genskabt som et sammenhængende vådområde under fællesnavnet Vilsted Sø.

Fra allerførste færd havde udtørringen været vanskeliggjort af de dårlige faldforhold. Vandet strømmede sim-

pelthen for langsomt væk, fordi terrænet ikke faldt tilstrækkeligt. Det medførte også hyppige tilsandinger i kanalerne, hvor ustabile bundforhold gjorde deres til at blokere for en effektiv afvanding. Endelig – og måske af allerstørst betydning – så satte tørve- og dyndjorden sig med op til halvanden meter.

Allerede i 1970'erne var der stigende problemer med at dyrke jordene. En lokal ildsjæl fik den ide, at den gamle sø kunne genskabes, og i løbet af 1980'erne cyklede den pensionerede skolelærer og naturvejleder fra gård til gård for at diskutere tanken med lodsejerne.

Men uden de dygtige »diploma-ter« fra det daværende Nordjyllands amt var det dog næppe lykkedes at få så mange lodsejere til at trække på samme hammel. Det tog da også sin tid. Projektlederen Martin Nissen Nørgård, der var landinspektør hos amtet, brugte seks år på projektet.

Puslespil med 177 brikker

Første spadestik til naturprojektet Vilsted Sø blev taget – med en gravko – af den daværende socialdemokratiske amtsborgmester Orla Hav, lørdag 3. september 2005. Derefter blev selve arbejdet overtaget af gravemaskinerne fra entreprenørfirmaet Jakobsen & Blindkilde A/S fra Aulum. Opgaven lød på at genskabe en af Nordjyllands største søer.

Forud var der lagt et kompliceret puslespil med de 177 lodsejere, der alle ejede en bid af de fremtidige søarealer. En meget stor del af æren for det vellykkede projekt bør tilskrives de »håndværkere«, der udførte det slid-somme arbejde med at få flere hundrede landmænd til at enes om den nødvendige jordfordeling gennem en demokratisk forhandlingsproces.

Over tre omgange gennemførte Nordjyllands Amt en jordfordeling, hvor i alt 2971 hektar til en samlet værdi af 225,5 mio. kr. skiftede ejere

Det nye afløb til Bjørnsholm Å blev snoet fra første færd i et leje af sten (øverst tv.), men allerede efter få år har naturen overtaget rollen som designer (th). Helt oppe ved den nye sø blev der etableret en tærskel (nederst tv.), der kan reguleres, så vandstanden fastholdes på bestemte niveauer. Det resulterende stryg (th.) har en helt særlig karakter med det strømmende vand, der baner sig vej gennem stenlejet. Fotos: Martin Nissen Nørgård, 17. maj og 10. maj 2006 (tv.); forfatteren, 3. juli 2009 (th.).

Vilsted Sø-projektet er udformet som noget ganske særligt, fordi her må man bare det hele: fiske, sejle, se på fugle, cykle, ride og overnatte i det fri i særlige shelters. Mange af faciliteterne er indrettet, så også bevægelseshæmmede kan bruge dem, bl.a. er der mulighed for at låne både med en eldreven motor.

for at få det hele til at gå op. Lods- ejere, der afgav jord til projektet, fik gennem jordfordelingen mulighed for at få erstatningsjord, ofte med en bedre beliggenhed end tidligere.

I et afgangprojekt ved landinspek- tørtuddannelsen i Ålborg, der er udgi- vet i bogform med titlen »Vilsted Sø – de gjorde det muligt«, sættes den enorme opgave i perspektiv i foror- det. Det er skrevet af professor Esben Munk Sørensen ved Aalborg Universi- tet:

»Projektet er ikke kun et af de største nat- turgenopretningsprojekter i Nord-Europa de sidste par årtier. Vilsted Sø-projektet er også et udviklingsprojekt, som fører konkret nat- ur- og miljøforbedring som nye erhvervs- muligheder frem til et relativt marginalt belig- gende landbrugsområde i Danmark.

Men projektet er i lige så høj grad unikt,

fordi det er gennemført med frivillige jord- fordelingsforhandlinger som grundlag for ændring af arealanvendelsen i projekto- mrådet. Vandstanden skulle hæves på 900 hektar landbrugsjorde og arealet blive til et vådområde. At en sådan proces har kunnet foregå næsten udelukkende på frivillighe- dens grundlag er unikt.

Erfaringer herfra bør udbredes, så de bliver inddraget i alle typer af forandrende planlægning i det åbne land.

Selve projektet kom til at koste ca. 70 mio. kr., hvoraf godt halvdelen blev betalt af skatteyderne gennem tilskud

fra staten, Nordjyllands Amt og EU- midler. Det helt store enkeltbidrag kom fra Aage V. Jensens Fonde, der skød op mod 30 mio. kr. i det videre projekt. Fondene købte arealet med selve søen og de omgivende enge på ca. 860 hektar, hvorefter man forære- de brugsretten til det offentlige, som siden da har drevet området. Desuden har fondene betalt for fugletårne, el- drevne både til bevægelseshæmmede og flere andre faciliteter.

Udover de 860 hektar indgår der 70 hektar i privateje, fordelt på 10 lods-

Det smukke udsigtstårn på Holmen har en særlig tilkørselsrampe, der gør det muligt for kørestolsbrug- gere at få del i udsigten. Fra tårnet er der gode muligheder for at iagttage fuglelivet på de kunstige fugleøer, der er anlagt ude i søen.

Med Dannebrog i spidsen og daværende miljøminister Connie Hedegaard på talerstolen blev søprojektet indviet 26. august 2006, men den storslåede naturgenopretning var dog hverken hendes eller regeringens fortjeneste. Projektet var vedtaget af Folketinget i 1998, tre år før det såkaldte »systemskifte« i november 2001, hvor VKO-regeringen satte naturgenopretningen på vågeblus. Indvielsen blev helhjetret fejret af lokalbefolkningen, der mødte talstærkt op i det smukke sensommervejr. Fotos: Tommy Hansen.

ejere. Kun fem hektar har det været nødvendigt at ekspropriere til projektet, der generelt nyder en meget bred lokal opbakning.

Næst efter Flade Sø på 487 hektar er Vilsted Sø i dag med sine 451 hektar den største ferskvandssø i Region Nordjylland. På tredjepladsen følger Glenstrup Sø på 384 ha.

Det nyskabte vådområde består først og fremmest af en stor, lavvandet sø, som med tiden vil gro til med 3/5 rørskov og med 2/5 åben vandflade, hvor dybden vil være mere end en meter. Den maksimale vanddybde overstiger dog ikke 1,75 meter noget steder.

Rensningsanlæg eller naturprojekt

Da den nye sø er et vådområdeprojekt under Vandmiljøplan II, vil nogle nok mene, at det er fejlagtigt at kalde det et »naturprojekt«. »Rensningsanlæg« ville være mere korrekt, omend langt mindre poetisk.

Hovedformålet er ganske rigtigt at dæmpe landbrugets forurening af vandmiljøet, dvs. Limfjorden, ved at afgasse drænvandet for 200 tons kvælstof årligt. Samtidig bindes der to tons fosfor årligt i søbundens sediment. Kun takket være Nordjyllands amts biologer og ikke mindst Aage V. Jensens Naturfonde, har det kostbare

projekt fået et særligt naturvenligt design, så det ikke bare blev et stort rensningsanlæg.

Det er årsagen til, at uanset statens motiver fremtræder Vilsted Sø for offentligheden ikke som et stort vandrensingsprojekt, men som et fantastisk rekreativt område med mange muligheder for friluftsliv og spændende naturoplevelser.

På Holmen centralt i den store sø er der opført et handicapvenligt fugle- og udsigtstårn. Samme sted er der også anlagt en fiskeplads for bevægelseshæmmede, og generelt er fiskeriet i søen frit for alle, mens jagt organiseres gennem de lokale jagtfor-

Den nye sø har givet hele egnen omkring Vilsted by en særlig skønhed, ikke mindst i østenden af Nørresø, hvor de sidste 15 hektar lå frem til 1950'erne. Billedet er taget over mod Vilsted by fra det sted, hvor den sidste rest af fordums store sø lå.

eninger. En mindre del af søen i det sydøstlige hjørne er afspærret som forstyrrelsesfrit område, og her må der hverken jages, fiskes eller færdes af hensyn til dyrelivet.

Rundt om søen er der anlagt en 20 kilometer lang vandresti og en 22 kilometer lang cyklesti. Undervejs passerer man tre primitive lejrpladser med vand og toilet samt mulighed for at tænde bål.

I Ranum Søhus, hvor der også findes en udstilling og anden information, kan der overnattes indendøre og endda med mulighed for »opvarmning«. Også ryttere tilgodeses med en næsten 10 kilometer lang ridesti langs nordbredden. Der kan sejles på søen i kajak og kano, og alle skoler i Nordjylland er velkomne til at anvende området til aktiviteter inden for naturfag og idræt.

Optimalt design for fremtiden

Det er ikke tilfældigt, at Aage V. Jensens Naturfonde støttede det store

vesthimmerlandske projekt. Grundlæggeren af fondene, tømrermester Aage V. Jensen, var født på egnen, og det havde altid været hans ønske at støtte et større naturprojekt på sin hjemegn.

Endnu er det for tidligt at sige, om det vil lykkes at genskabe fordums rige natur, men selve designet synes at være optimalt. Projektmapperne hos Nordjyllands Amt var ikke i tvivl i efteråret 2006, da de beskrev deres vision for fremtidens natur i Vilsted Sø:

»Rørsumpe, pile- og ellekrat, naturenge, væld og kær kommer til at præge søens omgivelser, mest varieret, hvor der etableres græsning. Især hvor der er kalk i jorden, kan der forventes en spændende flora med orkideer som majgøgeurt, kødfarvet gøgeurt, sumphullæbe og muligvis sjældne arter som mygblomst, leverurt, gul star mv.

Den fladvandede Vilsted Sø forventes at tiltrække mange plante- og fiskeædende fugle: toppet lappedykker, skarv, knopsvane, grågås, mange ænder og vadefugle, blishøns m.fl. De kommende store rørskove vil med tiden kunne huse rørdrum, rørhøg,

rørsanger og store overnattende flokke af svaler og stære. Nærheden til Vejlerne forventes at smitte af på fuglelivet, og fremtiden kan nemt rumme overraskelser«.

KILDER

Damgaard, Anne: Vilsted Sø – De gjorde det muligt. Aalborg Universitetsforlag, 2008.

Forfatterens besøg på lokaliteten, 6. oktober 2005, 30. marts 2009 og 3. juli 2009.

Hedeselskabets Tidsskrift, nr. 7 og 8, 29. årg., 1909.

Jensen, Vaun Egede: Data- og kildemateriale vedrørende Vilsted Sø m.v. Utrykt rapport på 52 sider. Ålborg, 1. marts 2001. Kopi i forfatterens arkiv.

Kyø, Niels: To forsvundne Vesthimmerlandsøer. Fra Himmerland og Kjær Herred. Årbøger 1939-1940. XI. Bind. Historisk Samfund for Aalborg Amt. 1940.

Nordjyllands amt: Vilsted Sø. Naturgenopretningsprojekt.

Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 1221. Rigsarkivet.

www.avjf.dk

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet i Vilsted Sø, så brug dette link: www.dofbasen.dk

Herunder ses en oversigt over de 171 fuglearter og racer, som er registreret fra **Vilsted Sø**, pr. 4. februar 2010. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Lille Lappedykker	(71/1021)	Blå Kærhøg	(9/9)	Storspove	(14/117)	Gul Vipstjert, Almindelig	(1/4)
Toppet Lappedykker	(58/1221)	Spurvehøg	(14/20)	Sortklire	(18/30)	Gul Vipstjert, Nordlig	(3/50)
Gråstrubet Lappedykker	(69/1118)	Musvåge	(62/278)	Rødben	(45/407)	Bjergvipstjert	(4/5)
Sorthalset Lappedykker	(85/1290)	Fjeldvåge	(3/3)	Damklire	(15/13)	Hvid Vipstjert	(25/307)
Skarv	(39/945)	Fiskeørn	(3/3)	Hvidklire	(56/583)	Hvid Vipstjert, Almindelig	(1/3)
Rørdrum	(6/6)	Tårnfalk	(36/61)	Svaleklire	(11/80)	Gærdesmutte	(6/23)
Sølvhejre	(10/10)	Dværgfalk	(3/3)	Tinksmed	(24/459)	Nattergal	(1/2)
Fiskehejre	(83/2319)	Vandrefalk	(12/13)	Mudderklire	(27/102)	Rødstjert	(2/3)
Skestork	(43/1132)	Vagtel	(3/5)	Stenvender	(3/3)	Bynkefugl	(3/11)
Knopsvane	(87/2021)	Fasan	(5/8)	Odinshane	(1/1)	Stenpikker	(6/10)
Pibesvane	(2/4)	Vandrikse	(6/10)	Almindelig Kjøve	(1/1)	Solsort	(6/34)
Sangsvane	(60/3064)	Plettet Rørvagtel	(3/4)	Sorthovedet Måge	(1/1)	Sjagger	(7/445)
Kortnæbbet Gås	(6/321)	Engsnarre	(3/3)	Dværgmåge	(5/29)	Sangdrossel	(1/1)
Blisgås	(2/14)	Grønbenet Rørhøne	(30/81)	Hættemåge	(49/31545)	Vindrossel	(4/61)
Grågås	(65/4754)	Blishøne	(72/28668)	Stormmåge	(16/5981)	Misteldrossel	(1/1)
Canadagås	(21/1439)	Trane	(2/6)	Sildemåge	(7/12)	Sivsanger	(1/1)
Bramgås	(3/98)	Strandskade	(20/75)	Sildemåge, Nord-søsillemåge	(2/3)	Kærsanger	(3/21)
Nilgås	(17/28)	Klyde	(52/749)	Sølvmåge	(18/1347)	Rørsanger	(7/25)
Gravand	(31/564)	Lille Præstekrave	(11/16)	Svartbag	(5/17)	Gulbug	(2/2)
Pibeand	(54/13175)	Stor Præstekrave	(20/120)	Fjordterne	(18/132)	Gærdesanger	(1/8)
Knarand	(55/331)	Pomeransfugl	(1/1)	Havterne	(3/5)	Tornsanger	(14/44)
Krikand	(72/16295)	Hjejle	(56/29927)	Dværgterne	(1/2)	Munk	(1/3)
Amerikansk Krikand	(1/1)	Strandhjejle	(6/9)	Sortterne	(2/2)	Gransanger	(3/4)
Gråand	(65/18288)	Vibe	(88/27067)	Ringdue	(12/216)	Løvsanger	(2/15)
Spidsand	(33/236)	Islandsk Ryle	(3/24)	Tyrkerdue	(2/3)	Fuglekonge	(1/2)
Atlingand	(58/208)	Dværgryle	(3/5)	Gøg	(11/24)	Broget Fluesnapper	(1/1)
Skeand	(67/995)	Temmincksryle	(21/456)	Slorugle	(1/1)	Skægmejse	(3/16)
Taffeland	(60/3930)	Krumnæbbet Ryle	(4/9)	Mursejler	(6/64)	Sumpmejse	(1/2)
Troldand	(67/9364)	Almindelig Ryle	(30/1838)	Isfugl	(4/5)	Blåmejse	(3/6)
Bjergand	(5/9)	Almindelig Ryle, Nordlig	(1/125)	Grønspætte	(1/1)	Musvit	(5/16)
Boffelend	(3/3)	Brushane	(43/812)	Stor Flagspætte	(1/1)	Spætmejse	(1/1)
Hvinand	(48/4452)	Enkeltbekkasin	(1/1)	Sanglærke	(34/407)	Pungmejse	(1/1)
Lille Skallesluger	(12/21)	Dobbeltbekkasin	(40/910)	Digesvale	(13/5682)	Skovskade	(2/5)
Toppet Skallesluger	(1/5)	Stor Kobbersneppe	(7/11)	Landsvale	(35/58274)	Husskade	(11/56)
Stor Skallesluger	(1/2)	Stor Kobbersneppe, Almindelig	(1/1)	Bysvale	(12/242)	Allike	(5/131)
Hvepsevåge	(1/1)	Stor Kobbersneppe, Islandsk	(1/1)	Skovpiber	(1/1)	Råge	(18/1660)
Rød Glente	(1/1)	Lille Kobbersneppe	(6/42)	Engpiber	(31/952)	Sortkrage	(3/3)
Havørn	(9/9)	Småspove	(3/4)	Skærpiber	(1/1)	Gråkrage	(28/424)
Rørhøg	(74/150)			Gul Vipstjert	(13/96)	Ravn	(9/17)

Stær	(50/36140)	Kvækerfinke	(1/1)	Tornirisk	(10/108)	Snespurv	(3/351)
Gråspurv	(2/22)	Grønirisk	(4/18)	Bjergirisk	(6/115)	Gulspurv	(15/69)
Skovspurv	(4/70)	Stillits	(10/166)	Dompap	(1/1)	Rørspurv	(15/126)
Bogfinke	(8/27)	Grønsiken	(1/1)	Lapværling	(1/1)	Bomlærke	(22/349)

Herunder ses en oversigt over de 13 andre dyr og sommerfugle, som er registreret fra **Vilsted Sø**, pr. 4. februar 2010. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Grønåret Kål-sommerfugl	(2/11)	Tidselsommerfugl	(2/33)	Ræv	(4/5)	Rådyr	(8/39)
Citronsommerfugl	(1/5)	Nældens Takvinge	(2/4)	Ilder	(1/1)	Almindelig Firben	(1/3)
Admiral	(2/41)	Hare	(2/5)	Lækat	(2/2)		
		Nordmarkmus	(1/1)	Odde	(1/1)		